

Z vědeckého života

SYSTÉMOVÁ ZMĚNA NENÍ CVIČENÍM V APLIKOVANÉ EKONOMII: PROJEV PŘI UDĚLENÍ LEONTIEFOVY CENY ZA PŘÍSPĚVEK K EKONOMICKÝM REFORMÁM

Václav Klaus, Praha

Václav Klaus se ve dnech 14. – 15. února 2014 v Petrohradě zúčastnil konference pořádané Leontiefovým Centrem, na níž mu bylo uděleno prestižní mezinárodní ocenění „Leontief Medal For Contribution to Economic Reforms.“ U této příležitosti zde pronesl projev, jehož český překlad otiskujeme.

Dnes udělovaná cena je spojena se jménem jednoho z velkých ekonomů 20. století, se jménem nositele Nobelovy ceny Vasilije Leontiefa, který vyrostl a svá vysokoškolská studia prožil zde v Petrohradě. Donedávna jsem si chybně myslel, že zde v Rusku dokonce začal i pracovat a že právě díky tomu mohl vidět neřešitelné obtíže raných centrálních plánovačů s odhadováním toků zboží mezi hospodářskými odvětvími, což ho nakonec přivedlo k jeho známému modelu input-output analýzy. Teprve teď jsem zjistil, že se k tomuto tématu dostal až později, po svých studiích v Německu. Odtud se přestěhoval do USA, kde byl dlouhá desetiletí profesorem ekonomie na Harvardské univerzitě.

Měl bych předeslat, že jsem se touto oblastí ekonomického výzkumu nikdy nezabýval a měl bych se přiznat, že jsem tento obor ekonomické analýzy dokonce nikdy dostatečně nepochopil a nedoceníl. Moje generace ekonomů, která se dostala do světa ekonomie před půl stoletím, se daleko více zajímala o problém ekonomických systémů a jejich reform, než o metody jak zlepšit fungování plánovačů a dalších vládních administrátorů. Československá ekonomická reforma 60. let, kterou jsem měl možnost vidět zblízka, byla spíše o trhu než o plánu (a o meziodvětvové analýze).

S profesorem Leontieffem jsem se dostal do kontaktu dvakrát, jednou fyzicky, jednou „literárně“. Na jaře roku 1969 jsem strávil jeden semestr na Cornellské univerzitě ve Spojených státech. Profesor Leontief tam byl tehdy pozván, aby přednesl veřejnou přednášku, kterou – spolu se mnou – pozorně poslouchaly stovky studentů. Po jejím skončení prezident univerzity zorganizoval oběd pro malou skupinu pánů profesorů, na kterou pozval i mne. Přednáška prof. Leontiefa byla věnována jeho input-output

analýze a jeho tehdejší pokusům extendovat svůj model na popis celé světové ekonomiky. Debata při obědě se držela více „při zemi“, ale i tak jsem nezískal sebemenší pocit, že by ho zajímaly otázky ekonomických systémů a ekonomických reforem.

Během období Pražského jara bylo v Československé akademii věd rozhodnuto přeložit a knižně vydat známou, rozsáhlou a velmi autoritativní dvousvazkovou knihu „Survey of Contemporary Economics“, kterou sepsalo 23 vysoce respektovaných amerických ekonomů, mezi nimiž byl i Vasilij Leontief. Přijal jsem velmi nevděčnou roli, téměř „a mission impossible“, koordinovat překlad 23 českých překladatelů v situaci tehdy prakticky ještě neexistující české terminologie. Naše tehdejší marxistická „politická ekonomie“ byla něčím úplně jiným než standardní „economics“. Tato práce mně zabrala dlouhé měsíce času. Leontief byl v rámci tohoto projektu požádán, aby napsal kapitolu o ekonometrii, která – obávám se – nepatřila mezi jeho hlavní akademické zájmy. Kniha byla nakonec publikována v českém jazyce s desetiletým zpožděním pod poněkud pozměněným názvem „Přehled soudobé buržoazní ekonomie“. Byla samozřejmě považována za ideologicky vadnou. Ale přesto u nás v závěru 70. let vyšla.

Rád bych zopakoval, že si opravdu vážím udělení ceny za svůj příspěvek k ekonomickým reformám. V podstatě je to pro mne v jistém smyslu ocenění dodatečné, ocenění navíc. Byl jsem již dostatečně „oceněn“ tím, že jsem dostal šanci být hned po pádu komunismu v Československu a potom v České republice ve významných politických funkcích ministra financí a předsedy vlády. Umožnilo mi to koncepčně připravovat a v naší zemi zavádět fundamentální systémovou změnu, kterou jsme se z dobrých důvodů rozhodli nazývat nikoli reformou, ale transformací. Důvodem bylo zejména to, že jsme komunistický režim považovali za svět permanentních reforem, nebo spíše kvazi-reform, a my jsme naproti tomu chtěli jasně naznačit, že nám jde o něco jiného – o skutečnou změnu. Reforma je něco, co se odehrává uvnitř jednoho systému. My chtěli systém změnit.

Použil jsem výrok „připravovat a zavádět“ systémovou změnu, což je – samozřejmě – neskromnou nadsázkou. **Komplexní systém na povel změnit možné není.** Jakákoli jeho změna je – jak jsem se snažil v uplynulých dvaceti letech mnohokrát vysvětlovat – **směsicí spontánní evoluce a politického konstruktivismu**, v níž jsou politici (a jejich akademičtí poradci) pouze jednou z částí celého procesu. To považuji za důležitou, dosud nedostatečně pochopenou tezi. V našem středo- a východoevropském regionu předbýhala politická změna, tedy nastolení svobody a demokracie a zrušení jakéhokoli centrálního řízení, změny ekonomické. Miliony konečně svobodných lidí, fascinovaných touto svou novou zkušeností, chtěly žít, aniž by byly znovu kýmkoli organizovány a kontrolovány. Nebyla žádná metoda, jak jim v tom bránit, přinejmenším v naší zemi.

Doufám, že všichni dobře víme, že změna systému není **cvičením v aplikované ekonomii**. Politici, zejména bývalí akademici mezi nimi, velmi rychle pochopili, že všechny sofistikované teorie optimálního řazení reformních opatření fakticky nemají žádný význam. Tato jednoduchá pravda vyvolala v obou našich zemích mnoho přátel-

ských i méně přátelských diskusí a kritik, které byly nevyhnutelné a velmi potřebné, i když často politicky zneužívané. Zmíním dvě důležitá témata:

- **makroekonomické dilema**, neboli debatu o tom, v jakém pořadí má proběhnout liberalizace cen a zahraničního obchodu na straně jedné a vytvoření stabilního makroekonomického prostředí na straně druhé;
- **institucionální dilema**, neboli spor o to, zda má dojít k liberalizaci, deregulaci a privatizaci dříve než bude vybudován solidní institucionální rámec, nebo až poté.

První téma je pro většinu ekonomů koncepčně relativně prosté. Vědí, že liberalizovat ceny a zahraniční obchod bez dosažení určitého stupně makroekonomické rovnováhy nutně vyvolá rychlou inflaci nebo dokonce hyperinflaci a spolu s ní i velké problémy platební bilance. Někteří z nás jsme to věděli dobře a některým z nás se dokonce podařilo udělat to ve správné sekvenci. Česká republika měla nejnižší inflaci ze všech transformujících se zemí – jak díky tomu, že jsme z minulosti zdědili nejnižší míru makroekonomické nerovnováhy, tak proto, že se nám hned po pádu komunismu podařilo provádět velmi opatrnou a restriktivní měnovou a fiskální politiku. Náš první státní rozpočet v postkomunistické éře – na rok 1990 – byl rozpočtem s přebytkem a já jsem využil významné části svého politického kapitálu k tomu, abych takový rozpočet prosadil v parlamentu.

Druhé téma bylo a je daleko spornější. Naši různí, často velice hlasití kritikové – akademičtí ekonomové, zejména stoupenci různých variant tzv. institucionální školy; političtí oponenti všech barev a všech druhů předsudků proti radikální a hluboké systémové změně; stoupenci třetích cest všeho druhu, ale i všichni nepoučitelní exponenti víry v účinné a produktivní řízení komplexní lidské společnosti shora – na základě různých, a v mnohém protikladných důvodů tvrdili, že je možné zastavit a odložit všechny rychle probíhající spontánní procesy do doby, až vláda „dodá“ kvalitní institucionální rámec. Chtěli mít tzv. *rule of law* a spolu s ním všechnu nezbytnou legislativu a všechny zákony a řád vynucující instituce hned na počátku a teprve potom dovolit, aby začala tržní ekonomika fungovat. To byl samozřejmě naprostý nesmysl, nesmysl nerealizovatelný a aspoň teď bychom to měli říci velmi rezolutně a velmi hlasitě.

Naši kritikové neviděli nebo nechtěli vidět, že různá **transformační opatření mají objektivně nesterjné dlouhý časový průběh**, a že jejich zavádění a působení nemůže probíhat v identickém čase. Hlavně ale jde o nezbytnost pochopení toho, že **institucionální rámec a „zákon práva“ vznikají evolučně, že nemohou být „zavedeny“**. Dovést je k dokonalosti trvá roky či desetiletí, nikoli dny a týdny. Poučovat nás v tomto ohledu bylo velmi necitlivým a nezodpovědným chováním našich západních kolegů a některých našich domácích oponentů, kteří chtěli zůstat v roli nezávislých komentátorů nebo pozorovatelů. To byla role velmi snadná a velmi pohodlná.

Opakovaně jsem překvapován, když se stále znovu setkávám s nastolováním politicky lákavého, ale v realitě neexistujícího dilematu: šoková terapie **versus gradualismus**. My všichni, kteří jsme byli svědky či účastníky reálného procesu trans-

formace (tedy my, kteří jsme nejenom komentovali a kritizovali), jsme po celá léta tvrdili, že taková volba neexistovala. Jediné co bylo nutné, bylo v jednom okamžiku uskutečnit **kritickou masu reformních opatření**, protože jedině tak bylo možné vyslat dostatečně silný signál občanům našich zemí, že to myslíme vážně, a že jsme rozhodnutí radikální změnu provést. Dalším relevantním pravidlem bylo to, že je třeba zavést libovolné reformní opatření, které bylo připraveno, kdykoli je k tomu příležitost. Kritizovat téměř všechny autentické reformátory za provádění „šokové terapie“ je neférovým politickým obviňováním. Gradualismus programem není, nebyl a nikdy být nemůže. Je to a byla to pohodlná cesta, jak se vyhnout skutečné transformaci. Pokračovat v těchto sporech, které jsou permanentně obnovovány lidmi jako je Joseph Stiglitz a někteří jeho kolegové, je zjevně neproduktivní.

Nic takového jako šoková terapie neexistuje. Byli jsme svědky v mnoha případech nikoli šokové, ale chybné terapie:

- byly liberalizovány ceny, aniž by byla makroekonomická situace pod kontrolou;
- liberalizace cen a zahraničního obchodu byla provedena separátně, v nestejném okamžiku;
- došlo k pozdní privatizaci ekonomiky, což umožnilo tzv. spontánní privatizaci (do rukou staré nomenklatury) a což vedlo k lacinému vyprodávání země do ciziny.

Ve složité a komplikované realitě žádné země nemohl být transformační proces vykonán dokonale, což se samozřejmě týká i vaší země. Zdá se mi, že bylo Rusko v 90. letech nesmírně oslabeno absencí široce sdílené a snadno pochopitelné **transformační vize**, která by lidem mohla dát elementární orientaci a tím i naději do budoucnosti. Lidé jako já si také pozorně všímali **nedostatečné kontroly makroekonomické situace a zejména množství peněz v ekonomice**, což nutně vyvolalo vysokou a proto destabilizující inflaci. Problém jsem viděl i v **neschopnosti vytvořit autentické politické strany** a tím i autentický pluralistický politický systém. Nemám však sebemenší ambice rozvíjet tyto myšlenky před lidmi, kteří zde v této době žili, a kteří o tom vědí daleko více než já.

Předpokládám, že je Leontiefova cena uznáním za ekonomické reformy obecně, nikoli pouze za unikátní a neopakovatelné reformy po pádu komunismu. Jsem totiž přesvědčen, že v mnoha částech světa je i dnes potřeba neméně hlubokých reforem. **Zejména Evropa nyní potřebuje nejen reformu, ale i hlubokou systémovou změnu.** Dnešní evropské problémy nejsou náhodné a nebyly „dovezeny“ z ciziny. Nebyly také způsobeny nezodpovědným chováním Řecka nebo jakékoli jiné země evropského Jihu. Jsou to problémy systémové. **Evropa si je sama sobě způsobila sama.**

Tyto problémy mají systémovou příčinu ve dvou rovinách. První defekt představuje **evropský ekonomický a sociální systém**, tzv. sociálně-tržní ekonomika (*soziale Marktwirtschaft*), který zdravý a rychlý ekonomický růst v podstatě znemožňuje. Druhý vytváří centralistický a byrokratický **evropský integrační model**, založený na konceptu „stále těsnější Evropy“, který ničí nejen tradiční evropskou různost a roznorodost a z nich plynoucí konkurenci zemí, ale i klíčovou evropskou hodnotu, kterou

je demokracie. Proto musí Evropa provést to, co jsme udělali my před dvaceti lety – změnit systém. Kosmetické změny prováděné a v současnosti navrhované evropskými politickými institucemi mi připomínají reformy, které v éře svého vládnutí zde v Sovětském svazu prováděl Leonid Brežněv. Ty nestačí. Evropa potřebuje více, potřebuje revoluci, doufejme, že to bude revoluce sametová. Přeji Vám, abyste i v dalších letech nacházeli úspěšné evropské reformátory pro Vaše budoucí leontiefovské medaile. Asi to ale nebude snadným úkolem.